

КІНОШЕВЧЕНКІАНА ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО

Стаття про видатного українського художника Василя Кричевського, чия творчість зробила вагомий внесок у вітчизняний кінематограф. Авторка прагне показати складність та важливість роботи художника у фільмі «Тарас Шевченко».

Ключові слова: художник, кінематограф, історичні постаті, біографічний фільм.

Статья об известном украинском художнике Василии Кричевском, чье творчество сделало весомый вклад в отечественный кинематограф. Автор хочет показать сложность и важность работы художника в фильме «Тарас Шевченко».

Ключевые слова: художник, кинематограф, исторические фигуры, биографический фильм.

An article is devoted to the famous Ukrainian artist Vasily Krichevsky whose work has made a significant contribution to cinemaart. The author emphasizes the complexity and importance of the artist's work in the films «Taras Shevchenko»

Key words: artist, cinema, historical figures, biopic.

Василь Григорович Кричевський – один з видатних діячів української культури, художник, архітектор, педагог. Він автор таких втілених у життя проєктів, як будинок Полтавського земства, школи імені Грушевського в Києві. Він – професор Української Академії мистецтв (з 1922 року Інститут пластичного мистецтва). В Архітектурному інституті (з 30-х років Український державний художній інститут, тепер Національна академія мистецтв і архітектури) Кричевський викладав курс композиції осель, курс українських архітектурних форм і архітектурне малювання. Свій визначний внесок зробив він і у розвиток українського кінематографа, зокрема широко відома його співпраця з Олександром Довженком у картині «Звенигора», що зажила світової слави. Але не менш відома і наділена високою мистецькою цінністю його робота у фільмі Петра Чардиніна «Тарас Шевченко» (1926). Якщо Довженко був тісно пов'язаний із літературним і кінематографічним авангардом, то Петро Чардинін працював у манері традиційної кіношколи – так, скажімо, як В. Гардін або Я. Протазанов, режисери його покоління. Фільми Чардиніна були позначені високою кінематографічною культурою. Режисер умів майстерно і гармонійно скласти знімальну групу, точно підібрати виконавців. Так у стрічці «Тарас Шевченко» головну роль грав

один з найталановитіших українських акторів, артист театру «Березіль» Амвросій Бучма. Поряд з ним були такі виконавці, як Юрій Шумський, Іван Замичковський та ін. Чардинін розумів, що для досягнення високого мистецького результату потрібно занурити дію у максимально достовірне історичне середовище. Інакше зусилля акторів залишаться марними. Одним із співавторів митця став Василь Кричевський, який допоміг режисерові власними засобами художньої виразності розкрити шевченківську тему.

Василь Кричевський цікавився кінематографією від її народження, спостерігав за нею і жажався, багачи низький мистецький рівень фільмів, зроблених місцевими підприємцями в 1909–1912 роках, хоч у них і грали гарні українські актори. Разом з іншими майстрами кіно В. Кричевський обговорював можливості створення української організації з виробництва фільмів, яка б випускала українські стрічки більш якісними, мистецькими.

Кінематограф сам «прийшов» до Василя Кричевського в квітні 1925 року і, як згадувалось вище, в особі кінорежисера Петра Чардиніна. Він мав ставити повнометражний фільм про Тараса Шевченка. Для цього йому потрібен був науковий і мистецький консультант, який би глибоко знав шевченківську епоху. Режисер звернувся за допо-

могою до професора В. Г. Кричевського, який став і консультантом, і художником фільму водночас.

Перед розглядом спільної роботи П. Чардиніна та В. Кричевського доцільно зробити маленький екскурс в історію питання. В дореволюційному кіно теж були спроби відтворити на екрані образи шевченківської поезії, зокрема, поеми «Катерина». Постановку було здійснено французькою фірмою «Пате», і хоч у титрах стоїть прізвище Ганзена, режисером фактично був художник і сценарист, друг І. Кавалерідзе Ч. Сабінський. Фільм був позначений достовірним відображенням народного побуту і виразними натурними зйомками.

Історико-біографічний фільм Чардиніна про Тараса Шевченка вирізняється серед інших своєю масштабністю, в ньому висвітлювалися найважливіші події з життя поета – від дитинства і до смерті. Фільм передбачалося ставити в традиційно-психологічному плані. Це визначало і характер, і напрям роботи художника фільму. Сам Василь Кричевський писав про свою працю: «Я поставив перед собою завдання – уяснити весь соціально-економічний уклад життя кріпосництва, щоб донести до глядача контраст між побутом селян-кріпаків і панів»¹. Його настанова щодо мистецького оформлення була такою – «не припускати ніякої поетизації побуту і ніякої фальші і безграмотної зневаги до подробиць»², якими рясніли тодішні дореволюційні та й радянські фільми. Для цього Кричевський «взяв своїм джерелом не романтичну-побутову українську літературу і не кустарні склади з вишивкою і різьбленням, а історичні документи і побутові дані в архівах, бібліотеках, художньо-етнографічних музеях»³.

Під час створення картини «Тарас Шевченко» вочевидь зауважувалося, що в цій справі єдиним і головним фактором успіху була завчасна і точна підготовка до знімального періоду. В своїй статті «Про роботу над фільмом “Тарас Шевченко”» Кричевський докладно і послідовно розповідає про підготовку до зйомок та про ті проблеми, з якими стикалась творча група. Робота митця розпочалася з пошуку матеріалу, який допоміг передати атмосферу епохи історичного фільму. І для створення «аури» цієї доби Василь Кричевський цілими днями вів пошук у музеях, архівах, бібліотеках, книгарнях, букіністичних крамницях, а також обходив базари, оглядав приватні збірки й колекції, вишукуючи автентичний селянський одяг та елементи реквізиту майбутнього фільму. За сценарієм потрібні були одяг, побутові речі та меблі XVIII та XIX століття, які вже майже зникли із сучасного побуту.

Як же провадилася ця справді гігантська робота з підготування до постановки стрічки, що потребувала історичної правди, додержання всіх найменших відтінків у реквізиті, меблях, костюмах того часу, коли жив і помер великий поет? Кричевський згадує: «Чумацькі мажі ми дістали в етнографічному музеї Академії Наук, а старий майстер з-під Радомишля зробив нам ще кілька таких же для чумацької валки. Стару бричку попівську знайшли у каретника в Києві (від лаврських монахів). Диліжанс 40-х років дістали в Броварах, де він стояв замкнутий на поштової станції. Зразок миколаївських кандалів – у музеї Бупра. Тут же в Бупрі нам і зробили 20 пар таких кандалів (для рекрутів). Грошові асигнації (1819 і 1838 р.) я випадково надібав на базарі. Взимку, з дозволу Одеського керівництва, ми видрукували потрібну кількість їх (для Брюлловського аукціону, для хабара за рекрута та ін.) Форму «відпускної» грамоти відшукав мені в центральному архіві тов. Маяковський»⁴. Всі ці факти свідчать про те, що художник серйозно ставився до створення справжнього історичного фільму. Він досконало й тонко вивчив та дослідив картини, малюнки й фотографії шевченківської доби.

Працюючи цілими днями, вивчаючи життя і дух українського села, він створював ескізи реквізитів, одягу та певних образів, характерних для епохи, і готував проекти інтер'єрів для зйомок у павільйоні. Специфічні кінематографічні умови вимагали свого особливого підходу до декорацій й реквізиту, тож художникові доводилося знаходити його в процесі роботи. Він не переставав експериментувати, шукаючи найефективнішого, кінематографічно-правдивого розв'язання зображального рішення майбутнього фільму.

Робота над постановкою фільму була надзвичайно складною. Передбачалися і вибір різноманітної натури, і задіяність чималої масовки, причому у найрізноманітнішому одязі (селяни-кріпаки, солдати, представники різних суспільних верств). Найголовніше – все це вимагало історичної і побутової точності. В майстернях студії готувався відповідний реквізит і будувалися складні декорації. Так під час експедиції в Москву не вдалося, через брак освітлення, зняти нічні епізоди на Красній площі. Тому в Одесі на кінофабриці було збудовано вхід і бокові стіни собору Василя Блаженного. «Починаючи від розірваних чобіт, широких штанів і чумацького возу і кінчаючи витонченим сурдутом, фракком і ландо того часу – все це треба було виготовити з матеріалів і малюнків

того часу»⁵, – згадував адміністратор Одеської кінофабрики І. Гарбер.

Не менш важливим завданням для художника стало відтворення історичних персонажів. З цим у Кричевського нібито не було проблем, але деякі історичні постаті неначе «ховалися» від митця. Наприклад, було важко знайти портрет полковника Дубельта – начальника III-го відділу, який допитував Шевченка, бо ні в музеях, ні в спеціальних виданнях його не було. Допомогла випадковість. У Києві виручив творчу групу професор Макаренко. Така сама історія сталась і з відтворенням зовнішності Закревського – приятеля поета. Ситуація розв'язалася завдяки професорові Щербаківському, який у Ленінграді купив невідомий малюнок Шевченка – це і був портрет Закревського.

Разом з режисером Кричевський їздив Україною, шукаючи відповідні місця для натурних зйомок. По-перше, треба було знайти подібну до Кирилівки місцевість і обов'язково з панським палацом, недалеко від залізниці. Кричевський згадує, як творча група повернулася «із сумним висновком: що не можна знімати сцен з дитинства Шевченка на його батьківщині. Кирилівка розрослася... Могила, що біля неї заблудився малий Тарас, шукаючи залізних стовпців, – опинилась тепер серед села, і на ній збудовано хату. Село перетворилося на містечко, багато хат вкрито залізом. Подвір'я Шевченка змінилося. Хата нова»⁶. Для цієї сцени художник вирішив зупинитись у м. Верховні на Сквирщині. «Прекрасна <...> місцевість. Ліси, гаї, ставок і річка... Цілі кутки стародавньої місцевості. Палац побудований італійцем в 1812 році <...> Старий панський маєток, що належав колись графам Ржевуським та Ганським і викликав захоплення Бальзака...»⁷. Саме тут було відзнято багато сцен з дитинства Тараса, робота на панщині та інші епізоди. Потім Кричевський їздив до Ленінграда, де проводилися зйомки в Зимовому палаці, в Ермітажі тощо. Кричевський багато зробив, аби зберегти дух епохи імперського міста, показати його блиск, красу і жорстокість.

Особливо важкою і відповідальною була сцена похорону Шевченка. П'ятсот натурників, одягнутих у різноманітні костюми друзів поета, родичів, натовпу пересічних громадян, поліції та кінних жандармів наповнили вулицю. Почалася метушня, зацікавлена публіка нікого не слухала, змішувалася з акторами та масовкою і потрапляла в об'єктив. На допомогу прийшли міліціонери, перебрані поліцейськими і жандармами, лише вони і змусили публіку слухатись і навели порядок. Наступною перешкодою для знімаль-

ної групи стала погода в сцені зустрічі киянами труни з тілом Тараса. Під час зйомок погода була вередливою – то дощ, то сонце, то злива, всі обмокли, чоботи порозкисали. Кричевський пильно стежив, щоб жодна дрібниця з сучасного життя – ні вивіска, ні електричний ліхтар, ні дріт, ні нова будівля не потрапила в поле кадру та не зіпсувала картини. Всі відповідальні сцени приїзду, арешту, похорону і могили Шевченка було виконано з великою точністю. Робота знімальної групи закінчилася навіть на один день раніше, ніж було розраховано.

Фільм «Тарас Шевченко» вийшов у жовтні 1926 року і відразу ж став популярним в українського глядача, люди годинами стояли в черзі прагнути потрапити на перегляд. «"Тарас Шевченко" був справжнім шедевром серед інших українських фільмів. Технічне виконання і акторська гра вражали своєю завершеністю і простотою мистецького рішення»⁸, – писав про фільм П. Чардиніна відомий американський історик українського кіно Борис Берест.

Після виходу фільму його успішно показували в країнах Європи (в Парижі та в Америці). З особливим захопленням його сприймали українці. Ось як писали про ці події на сторінках часопису «Кіно»: «Немає більш-менш великого міста на Західній Україні, де б не демонструвався "Тарас Шевченко"... Про захоплення глядачів фільмом – годі говорити. Досить казати, що населення появу фільму розцінює як своєрідне свято... Демонструється фільм зі спеціальною музикою та за участю місцевих співочих капел, що виконують під час сеансів Шевченкові пісні»⁹. До повідомлення додаються фото – вхід до кінотеатру в м. Станіславів з рекламою «Тараса Шевченка». Двері були прикрашені святковими гірляндами, а над ними висів великий портрет Кобзаря.

Розглядаючи ескізи костюмів, декорацій фільму, відразу відчуваєш, що перед тобою робота художника, який прекрасно осягнув специфіку кінематографа, він добре відчуває епоху, в нього пильне око спостерігача, йому властива творча інтуїція, поєднана з аналітичністю, що зумовило точне вирішення теми, виявлення опуклих, виразних характеристик героїв. Кричевський не був художником-ілюстратором, він був художником-творцем і завдяки цим якостям зміг органічно влитись у процес творення фільму. Адже саме художник перший наочно втілює пропозицію сценариста та наміри режисера в ескізах, і від того, як виконані ці малюнки, залежить цілісне зображальне рішення фільму.

В. Кричевський був присутнім майже на всіх зйомках, перевіряючи вигляд декорацій, точки знімання камерою, правильність гриму, одяг тих часів, розташування реквізиту і т.д. Це було його правилом для всіх фільмів, які він оформляв або консультував. І цим правилом Кричевський підтверджує вислів І. Корнієнка, що «художник – це творчий супутник і друг режисера, драматурга та оператора протягом усіх зйомок. Коли він зрозуміє, то підкорює своє власне ставлення і бачення загальному цілеспрямованню твору, якнайбільшому і найяскравішому розкриттю його теми, ідеї»¹⁰.

У фільмі П. Чардиніна «Тарас Шевченко» робота українського художника Василя Кричевського відзначається глибоким, щирим проникненням і розумінням матеріалу сценарію, режисерського задуму. Художник, зібравши історичні матеріали й документи, з достовірністю та максимальною точністю відобразив життєвий шлях Кобзаря та його епоху.

Говорячи про творчу співпрацю Кричевського з режисером фільму П. Чардиніним, неправильним було б випустити з поля зору і їх спільну роботу з оператором Б. Завелевим. Адже художник і оператор спільними творчими зусиллями знаходять зображальне рішення фільму. Борис Завелев, так само як і Чардинін, почав працювати ще в дореволюційному кінематографі. До речі, саме Завелев зняв перший фільм Чардиніна в кіноательє О. Ханжонкова. Крім Чардиніна, Завелев як оператор співпрацював з Євгеном Багером, режисером і художником, який надавав величезної ваги саме зображальному рішенню фільму, максимальному використанню драматургії світла.

На початку 1920-х років, коли українське кіно робило перші кроки, Б. Завелев знімав разом з В. Гардінім, П. Чардиніним, а потім з О. Довженком і знамениту «Звенигору». Гадаємо, що сміливі експерименти молодого авангардиста Довженка вдалися ще й тому, що поруч з ним працювали такі талановиті професіонали, як В. Кричевський і Б. Завелев.

По цих роботах В. Г. Кричевського видно, як він вільно орієнтується в українській культурі, в народному мистецтві. Він не модернізатор старих і відмерлих мистецьких форм. Він просто знає їх і на цій основі творить нові й живі для сучасності форми.

Кричевський – великий майстер кінематографічної деталі. Деталь у його композиціях відібрана дуже ретельно, із вигадкою, вона точно передає глибоке дихання епохи, її суть, її спрямованість,

і це вміння не лише вказує на спостережливого та чутливого художника, а й на палкого борця. Він пронизує твір єдиною метою, не схематизуючи, не спрощуючи завдання.

Микола Бажан писав про роботу Кричевського в кіно: «<...> Робота таких творців, як В. Кричевський <...> свідчить за те, що інтереси кіно – суть інтересів всієї культури, що кіно не є пасербом її, а наймолодшим і чи не найулюбленишим сином. Принісши сюди свої знання, свій досвід і свій хист, він чи не перший вдарив по тій потворній марі “пейзанства”, що так міцно було засіла в нашому кіно... Він почав учити абетці українознавства наших кінематографістів»¹¹.

Всі, хто працював з Кричевським у кіно, високо цінили його високу культуру, широку ерудицію, мистецький смак, майже невичерпну творчу працездатність і його винахідливість. Своїми роботами і своїми вимогами, а може й самим своїм прикладом, він підвищив загальний культурно-мистецький рівень українських кінематографістів, яким доводилось з ним працювати.

Дослідник розвитку кінематографії в Україні Іван Корнієнко, пише так: «Серед художників старшого покоління, які прийшли в кіно на початку 20-х років, визначається творчість В. Г. Кричевського. Він глибоко знав мистецтво, культуру українського народу, <...> був обізнаний з найкращими зразками світового мистецтва. Прийшовши на кіновиробництво, Кричевський захопився ним»¹². Його творчий внесок в здобутки українського кінематографа незаперечний.

У цій статті наведено думки істориків, які розглядали події з дистанції часу. Не менш цікавими і корисними можуть бути свідчення сучасників, одним із яких є відомий письменник Юрій Яновський. Посідаючи у другій половині 20-х рр. посаду головного редактора Одеської кінофабрики, він добре знав бурхливе «закулісне» життя кіноконцерну, яке описується у його у романі «Майстер корабля». Прототипом поважного професора був саме Василь Григорович Кричевський. Завдяки знайомству Юрія Яновського із цим кінохудожником на сторінках роману з'являється людина, що приваблює всіх не лише своїм мистецьким обдаруванням, а й колосальною ерудицією. Оточення фахівця з цікавістю слухає, як треба вибрати деревину для того, щоб корабель був міцним, або про те, які звичаї мають буддисти в Китаї. Навіть пустотлива балерина Тайях замовляє, коли Професор обдумує план побудови корабля для майбутнього фільму.

Справді, В. Кричевський, як художник, доклав величезних зусиль у справі розвитку кінематографа, зробив вагомий вклад, який важко переоцінити, у будівництво «корабля» українського кіно. Його внесок у вітчизняний кінематограф незаперечний і вимагає подальших ретельних досліджень.

---

¹ Кричевський В. Про роботу над фільмом «Тарас Шевченко» / В. Кричевський // Кіно. – 1926. – № 12. – С. 13.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Гарбер І. Як робився фільм «Тарас Шевченко» / І. Гарбер // Кіно. – 1926. – № 8. – С. 26.

⁶ Кричевський В. Про роботу над фільмом «Тарас Шевченко» / В. Кричевський // Кіно. – 1926. – № 12. – С. 14.

⁷ Там само.

⁸ Berest V. History of the Ukrainian cinema / V. Berest. – New York, 1962. – С. 50.

⁹ Павловський В. Василь Кричевський / В. Павловський. – Нью-Йорк, 1974. – С. 175.

¹⁰ Корнієнко І. С. Українське радянське кіномистецтво // І. С. Корнієнко. – К. : Мистецтво, 1954. – С. 45.

¹¹ Бажан М. Творець у кіно / М. Бажан // Кіно. – 1928. – № 2. – С. 6.

¹² Корнієнко І. С. Українське радянське кіномистецтво // І. С. Корнієнко. – К. : Мистецтво, 1954. – С. 88.